LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, I
LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA

LIEPIAMOSIOS NUOSAKOS DVEJOPOS FORMOS IR JŲ VARTOJIMAS RYTŲ LIETUVOS TARMĖSE

J. KARDELYTĖ

Mūsų kalbos tarmės kasmet vis daugiau ir daugiau yra tiriamos. Nemaža medžiagos surinkta ir iš rytų Lietuvos tarmių. Rytų Lietuvos tarmėse randama įvairių archaiškų liekanų, kurios yra dėkinga medžiaga tiek dialektologijai, tiek kalbos istorijai, tiek baltų kalbų lyginamajai gramatikai. Šiose tarmėse yra nemaža įdomių gramatinės sandaros reiškinių, apie kuriuos mūsų kalbinė literatūra dar kol kas mažai užsimena.

Čia bus apsistota prie vieno kalbos fakto, plačiai vartojamo rytų tarmėse, būtent, prie dvejopų liepiamosios nuosakos formų, arba dviejų laikų.

Vienas kitas dvejopų formų pavyzdys randamas rusų, vokiečių kalbininkų pasisakymuose. Prof. J. Endzelynas jau plačiau nagrinėja liepiamąją nuosaką. Latvių k. liep. nuos. lytis be *-k* lygina su lietuvių k. liep. nuos. lytimis be *-k*[1]. Prof. J. Otrembskio Tverečiaus tarmės apraše[2] minima šių lyčių vartosena, taip pat kalbama ir apie jų darybą.

Mūsų kalbinėje literatūroje šiuo klausimu nebuvo kalbėta.

Didžioji mūsų tarmių dalis turi tik tokias liepiamosios nuosakos lytis, kaip ir lk, pvz., *nešk, daryk, lipk, suk, būk... neškite, darykite, lipkite, sukite, būkite...* Tokios lytys yra žemaičių, vakarų ir vidurio aukštaičių tarmėse, vakarinėje rytų aukštaičių tarmių dalyje, taip pat vakarų dzūkuose.

Rytų Lietuvos tarmėse sutinkamos dvejopos liepiamosios nuosakos lytys. Vienos lytys yra tokios, kurios vartojamos ir lk, kitos — skiriasi nuo pirmųjų tiek savo vartosena, tiek kirčiavimu. Pvz., šalia lyčių *daryk, rašyk, kapok, nešk, tylėk, atsikąsk* yra ir lytys *dãrai, rãšai, kapój, nè͡š, tylý, atsikañ͡t*[3].

Šios dviejų rūšių lytys yra nevienareikšmės. Pirmosios lytys, t. y. tos, kurios vartojamos ir lk, kai kuriose rytų Lietuvos tarmėse vartojamos tada, kai norima pasakyti, kad liepimas būtų vykdomas ne dabar tuojau, bet po kurio laiko, ateityje. Antrosios lytys, kurios skiriasi nuo pirmųjų, yra varto-

[1] J. Endzelīns, Latviešu valodas gramatika, 887—893, Rīgā, 1951; J. Endzelīns, Baltu valodu skaņas un formas, 211—213, Rīgā, 1948.

[2] J. Otrębski, Wschodniolitewskie narzecze twereckie, 1, 381—392, Kraków, 1934.

[3] Tarmės lytys (išskyrus pavyzdžius su sakiniais) transponuotos į lk.

jamos tada, kai norima pasakyti, kad liepimas būtų vykdomas tuojau pat, nedelsiant, kalbamuoju metu. Pvz., šių tarmių atstovas, norėdamas, kad kitas tuojau pat ką nors atliktų, padarytų, sakys: *pasãkai* pasaką; *dãrai*, ko stovi; *nuvèt* arklį; *paraũ* žolės; *iškàs* va čia duobelę; *atnès* vandens; *pakal* dalgį; *nešũkau* lyg tvoron įkliuvęs; *eintè* dirbt nestovėję; *padainúojte*, vis bus linksmiau.

Tačiau, jeigu nori, kad veiksmas, darbas būtų atliktas vėliau, ne kalbamuoju metu, tada sakys: *pasakýk* pasaką; *nuvèsk* arklį; *paráuk* žolės; *iškàsk* duobę; *eĩkit* dirbt ir t. t.

Taigi matome, kad lytys, skirtingos nuo lk, rodo liepimą, kuris turi būti vykdomas dabar, o lytys, kurios sutampa su lk, — liepimą, kuris turi būti vykdomas ateityje. Todėl tas lytis, kurių nepažįsta lk ir kitos aukščiau minėtos tarmės, galima vadinti liepiamosios nuosakos esamuoju laiku, arba lytimis be priesagos *-k*, o lytis, pažįstamas lk ir daugelyje tarmių, — liepiamosios nuosakos būsimuoju laiku, arba lytimis su priesaga *-k*.

Liepiamosios nuosakos būsimasis laikas padaromas taip, kaip ir lk, todėl apie jo darybą čia nebus kalbama.

Esamojo laiko lyčių daryba visai kitokia.

Vienaskaitos II-sis asmuo

Iš *o*-kamienių veiksmažodžių šių lyčių daryba formaliai primena tiesioginės nuosakos esamojo laiko vienaskaitos II-jo asmens lytis. Pvz., veiksmažodžio *rašyti* liep. nuos. esam. l. lytis yra *rãšai*, veiksmažodžio *baidyti* — *baĩdai*, *barstyti* — *baŕstai*, *laužyti* — *láužai*, *gaudyti* — *gáudai*, *mėtyti* — *mėtai*, *plaukyti* — *plaũkai*, *ardyti* — *aŕdai*, *vėtyti* — *vėtai*, *laupyti* (lupinėti) — *laũpai*: *baĩdai* žví.rblus iš‿vi·snu. (Linkmenys); *parà.šai* lakštė.li. su.nė.lui (Linkmenys); *sà.kai*, *sà.kai*, kò prikú.ndai le.žù.vi. (Linkmenys); *nemė.tai* dùona.s, trù.pinus rinksì (Saldutiškis); *pasà.kai*, mà.ma, *nesisarmà.ci*. (Kretuonys); *nesvá.idai* pòpie ru. un‿padlà.gos (Žibališkė, Švenčionių raj.); *atá.j* kruopė.lы. (Gražuliai, Švenčionių raj.), *pasà.kai*, kàp tu‿i.tu. vadzini (Dvarapievis, Švenčionių raj.); *padà.rai*, bra.lė.li, grė.bli. (Dūkštas); *išaŕdai* là.pini. (Dūkštas); *parà.šai* pavali (Stelmužė, Zarasų raj.). Sangrąžinių veiksmažodžių šios lytys turi galūnę *-ais*. Pvz., *klaũsais*, *klaũsais* (klausykis) dainė.lu. (Linkmenys); *mòkais* (mokykis), duŕnas nebù·si (Linkmenys); *daĩrais* (dairykis) apliñk saũ (Kirdeikiai); *má.udaiz‿gi* (maudykis), kò stòvi (Palūšė).

Šios lytys visados kirčiuojamos šaknyje. Jeigu veiksmažodžio šaknyje yra grynasis ar mišrusis dvibalsis, tai priegaidė priklauso nuo to, kas kirčiuojama atitinkamo veiksmažodžio ties. nuos. esam. l. vns. II-jame asmenyje: 1) Jeigu ties. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi kirtį galūnėje, tai liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi tvirtagalę priegaidę, pvz., *baĩdai* (baidyki), *daũžai* (daužyki), *baŕstai* (barstyki). 2) Jeigu ties. nuos. esam.

l. vns. II-jo asm. lytys yra kirčiuotos šaknyje, tada liep. nuos. esam. l. II-jo asm. lytys turi tvirtapradę priegaidę. Pvz., *šáudai* (šaudyki), *gáudai* (gaudyki), *lódai* (lodyki), *válgai* (valgyki), *sáldai* (saldyki).

Iš *i*-kamienių veiksmažodžių liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi galūnę *-y*. Pvz., *lydý* (lydėki), *klūpý* (klūpėki), *tylý* (tylėki), *pamylý* (pamylėki), *žydý* (žydėki), *tùry* (turėki), *gùly* (gulėki), *ravý* (ravėki), *neklapsý* (neklapsėki): *pati·li·* kai ◡vi·ra·sni·s ū·tura (patylėk, kai vyresnis kalba. Linkmenys); *patū·ri·* lā·zdu. (palaikyk lazdą. Palūšė); *miegi·*, *miegi·*, da.◡gaidzeĩ negieda·ja. (miegok, dar gaidžiai negiedojo. Kaltanėnai); *dzi·ri·*, *dzi·ri·* i◡dziẽvu· mi·li· (tylėk ir dievą mylėk. Dotenėnai, Švenčionėlių raj.); *išravi·*◡gi dzvi·liku· sòtku. (išravėk gi dvylika arų. Vosiūnai, Ignalinos raj.); *neklapsi·*◡jau, galvoj net◡ū·ža (neklapsėk, galvoje net ūžia. Saldutiškis).

Sangrąžinių veiksmažodžių šios lytys yra tokios pačios, kaip ties. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. sangrąžinės lytys. Pvz., *turíes* (turėkis, laikykis), *sėdíes* (sėskis), *gulíes* (gulkis), *klūpíes* (klaupkis): *turies*, kat◡neišlė·ktum (laikykis, kad neiškristum. Linkmenys); *sa·dies*, kō sti·psaĩ (sėskis, ko stypsai. Kirdeikiai); *gulies* ge͡raũ, jau◡meirà akisù (gulkis geriau, jau miegas akyse. Linkmenys).

Šios lytys yra kirčiuojamos taip:

1. Jei ties. nuos. esam. l. vns. II-sis asmuo kirčiuojamas šaknyje, tai ir liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi kirtį šaknyje. Pvz., *sėdy* (sėdėki).

2. Jei ties. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi kirtį galūnėje, tai ir liep. nuos. šios lytys kirčio vietos nekeičia. Pvz., *ravý* (ravėki), *lydý* (lydėki), *žydý* (žydėki).

3. Jei veiksmažodis turi trumpą šaknies balsį *u*, tai liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys kirčiuojamos tik šaknyje. Pvz., *tùry* (turėki, laikyki), *gùly* (gulėki), *tùpy* (tupėki).

Išimtis daroma tokiu atveju, jeigu yra įsiterpusi garsų samplaika *-ks-*, *-kš-*; tada yra kirčiuojama tik galūnė. Pvz., *stuksý* (stuksėki), *truksý* (truksėki), *kriuksý* (kriuksėki), *niuksý* (niuksėki), *pukšý* (pukšėki).

Sangrąžinės lytys yra kirčiuojamos tik galūnėje.

Iš (*i*)*a*-kamienių veiksmažodžių liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys yra ties. nuos. esam. l. kamienas. Jei kamienas baigiasi priebalsiu, tai tas priebalsis visados yra minkštas, išskyrus *k*, *m*. Priebalsiai *p*, *n*, *t* esti ir minkšti ir kieti. Skardieji priebalsiai yra suduslėję. Pvz., *laũk* (lauki), *lèk* (tarm. lak : lėki), *semĩ* (semki), *grèp* (grėbki), *ba͡ř* (barki), *gu͡l̃* (gulki), *vè͡t* (veski), *sùk*, *nè͡š* (neški), *bè͡t* (beski), *ge͡l̃* (gelki), *svíe͡t* (svieski), *du͡ř* (durki): *aĩn*, *abzdaĩrai* un◡Marti·nu (eik, apsidairyk pas Martyną. Linkmenys); nedi.rė·ji.s *nuveĩn* in◡Ma͡rū·ti· apklausaĩs (nekiurksojęs nueik pas Marytę piršlėmis. Linkmenys); duonæ·la·s *acikuñ͡t*, undene͡lù *asige͡ř* ir◡bùz geraĩ (duonelės

atsikąsk, vandenėliu užsigerk ir bus gerai. Linkmenys); *pašil* pre‿ugnė·lai, orì tóks pageluo (pašilk prie ugnelės, lauke tokia pagela. Kirdeikiai); *šluo*, *šluó* ačlaĩmu., šuñde tá·vasei atū·š (šluok kiemą, šiandien tavasai atūš. Saldutiškis); pasverĩt šunù, tai‿ir‿lá·si (pasiversk šuniu, tai ir losi. Kaltanėnai); paraũ ža·lé·s kaũlɛ·m (Dūkšto raj.).

Jei tiesioginės nuosakos esam. l. vns. II-jo ir III-jo asm. lytys turi priesagą *-v-*, tada liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. galūnėje yra arba *-j*, arba *-n*, arba lieka tik šaknis. Visos trys lytys vartojamos beveik visame šių tarmių plote lygia greta. Pvz., *būj*, *būn*, *bū* (būki), *griūj*, *griūn*, *griū* (griūki), *kliūj*, *kliūn*, *kliū* (kliūki), *siūj*, *siūn*, *siū* (siūki), *pūj*, *pūn*, *pū* (pūki) : *pabū·j*‿da. (pabūk dar. Linkmenys); *bū·n* tì (būk ten. Ignalina); *bū· bū·*, kur̃ lakì (būk, būk, kur leki. Kaltanėnai); *sū·j* nezdaĩrus (siūk, nesidairius. Adutiškis).

Jei tiesioginės nuosakos esam. l. vns. II-jo ir III-jo asm. lytys turi priesagą *-n-*, tada liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys yra arba su, arba be galūninio *n*. Pvz., *griaũn*, *griaũ* (griauki), *maũn*, *maũ* (mauki), *šaũn*, *šaũ* (šauki), *bliaũn*, *bliaũ* (bliauki), *gaũn*, *gaũ* (gauki), *raũn*, *raũ* (rauki). Abi lytys vartojamos pagrečiui: graũn ‖ graũ ši.tu. stulpu. (Linkmenys); apsmaũn ‖ apsmaũ ké·lne·m. (Kirdeikiai); sublaũn ‖ sublaũ kai‿ká·rvœ. (Kaltanėnai).

Jei tiesioginės nuosakos esam. l. II-jo ir III-jo asm. lytys turi šaknies balsį *y* ir priesagą *-j-*, tada liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys yra be galūninio *j*. Pvz., *gý* (gyki), *lý* (lyki), *rý* (ryki). Kitais atvejais, t. y., jeigu šaknies balsis ne *y*, lytys vartojamos ir be *j* ir su *j*. Pvz., *atsistój* ‖ *atsistà* (atsistoki), *šlúoj* ‖ *šlúo* (šluoki), *dainúoj* ‖ *dainúo* (dainuoki), *šokúoj* ‖ *šokúo* (šokuoki), *ropój* ‖ *ropà* (ropoki), *nujój* ‖ *nujà* (nujoki), *kapój* ‖ *kapà* (kapoki): *dainuõj* ‖ *dainuõ* vìz bus‿ramjaũ un‿širdès (dainuok, vis bus linksmiau širdyje. Linkmenys); *kapá·j* ‖ *kapà* má·lkas (kapoki malkas. Kirdeikiai); *nujá·j* ‖ *nujà* pamiškė·n (nujok... Ignalina).

Jei pirminių *a*-kamienių veiksmažodžių bendratis turi priesagą *-o-*, *-ė-* tai liep. nuos. vns. II-jo asm. galūnė yra *-y*. Pvz., *raudý* (raudoki), *giedý* (giedoki), *miegý* (miegoki), *drebý* (drebėki), *ciūtý* (lindėki), *virpý* (virpėki) *blizgý* (blizgėki): *neraudi·* šit‿baĩsei (neraudok taip baisiai. Linkmenys); miegi·, kat‿miegì (Kaltanėnai); drabi·, drabi·, vìs ne‿tè bu‿šá·lta (drebėk, vis ne taip bus šalta. Ignalina).

Iš sangrąžinių veiksmažodžių padarytos šios lytys turi galūnę *-ies*. Pvz., *žadíes* (žadėkis), *deríes* (derėkis), *knisíes* (kniskis), *baríes* (barkis): *žadiés* ataĩt, ko ti·lì (žadėkis ateit, ko tyli. Linkmenys); *deriés* graĩta. ir‿važuojam (derėkis greitai... Ignalina); *bariés*, daugaũ teĩp nedarìs (barkis, daugiau taip nedarys. Kaltanėnai).

Iš (*i*) *a*-kamienių veiksmažodžių liep. nuos. lytys be *-k* yra kirčiuojamos taip:

Jei ties. nuos. esam. l. III-jo asm. šaknies balsiai yra *a*, *e* ir turi tvirtagalę priegaidę (tarmėje vidurinę), tai liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi trumpinę priegaidę. Pvz., *kàs* (kaski), *pavàk* (pavoki), *pašàk* (pašoki), *nèš* (neški), *vèt* (veski), *mèt* (meski).

Jei ties. nuos. esam. l. III-jo asm. šaknies balsiai yra *i*, *u* ir turi trumpinę priegaidę (tarmėse vidurinę), tai liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys taip pat turi trumpinę priegaidę. Pvz., *lìp* (lipki), *rìš* (riški), *knìs* (kniski), *rìt* (riski), *pùt* (pūski), *lùp* (lupki), *skùt* (skuski).

Jei liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi grynąjį ar mišrųjį dvibalsį, tada kirčiuojamas antrasis sandas ir turi tvirtagalę priegaidę. Pvz., *laĩt* (leiski), *bař* (barki), *geř* (gerki), *kul̃* (kulki), *veřt* (verski), *šal̃* (šalki), *mal̃* (malki).

Antrinių *a*-kamienių veiksmažodžių liep. nuos. esam. l. II-jo asm. lytys yra tokios:

1. Veiksmažodžių, kurių bendratis turi priesagą *-au-*, liep. nuos. II-jo asm. galūnė yra *-au* arba *-aun*. Abi lytys vartojamos lygia greta. Pvz., *šū́kaun* || *šū́kau* (šūkauki), *rĕkaun* || *rĕkau* (rėkauki), *riešutaũn* || *riešutaũ* (riešutauki), *grybaũn* || *grybaũ* (grybauki): *šu̇ˈkaun* || *šu̇ˈkau* ir ‿prisišauksì (Linkmenys); *gri.baũn* || *gri.baũ* nebizde.le̤.vi.s (grybauk, nelakstęs. Kirdeikiai).

Jeigu šių veiksmažodžių bendratis kirčiuojama šaknyje, tai ir liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys turi kirtį šaknyje. Pvz., *ū́kaun* || *ū́kau* (ūkauki), *sū́paun* || *sū́pau* (sūpuoki).

Jeigu bendratis kirčiuojama priesagoje, tai ir liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lytys kirtį turi priesagoje. Tik skirtumas tas, kad šiose lytyse priegaidė yra tvirtagalė. Pvz., *žuvaũn* || *žuvaũ* (žuvauki), *lapaũn* || *lapaũ* (lapauki; lapauti : lapus rinkti).

2. Veiksmažodžių, kurių bendratis turi priesagą *-uo-*, liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. galūnė yra *-uo* arba *-uoj*. Abi lytys vartojamos pagrečiui. Pvz., *dainúo* || *dainúoj* (dainuoki), *siūbúo* || *siūbúoj* (siūbuoki), *sopúo* || *sopúoj* (sopuoki : sunkiai kvėpuoki), *šokúo* || *šokúoj* (šokuoki).

Kirčiuojama galūnėje.

3. Veiksmažodžių, kurių bendratis turi priesagą *-o-*, liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. galūnėje yra *-oj*. Pvz., *knáisioj* (knaisioki), *láipioj* (laipioki), *ráičioj* (raičioki), *váikščioj* (vaikščioki) : *nelá.ipja.j* ši̤.te aukštaĩ nule̤.ksì (nelaipiok taip aukštai, nukrisi. Linkmenys); *vá.ikščа.j* pa.‿darže̤.li. ir ‿*dainúoj* (vaikščiok po darželį ir dainuok. Kirdeikiai).

Kirčiuojama kaip atitinkamo veiksmažodžio bendratis.

4. Veiksmažodžių, kurių bendratis turi priesagą *-ė-*, liep. nuos. vns. II-jo asm. galūnė yra *-ėj*. Pvz., *didĕj* (didėki), *mažĕj* (mažėki), *sunkĕj* (sunkėki): *didė̤.j* akmenė̤.li, *mažė̤.j* tu‿vargė̤.li (didėki, akmenėli, mažėki tu, vargeli. Linkmenys).

Kirčiuojama galūnėje.

Veiksmažodžių, kurių bendratis turi priesagą *-in-*, *-en-*, liep. nuos. vns. II-jo asm. lytys yra tik kamienas. Pvz., *blógin* (bloginki), *gẽrin* (gerinki),

svéikin (sveikinki), *várgin* (varginki), *dárgin* (lepinki), *barben* (barbinki), *gyven* (gyvenki), *darden* (dardenki), *kleben* (klebenki), *šokden* (šokdenki): *své·ikin* graĩta., pakì neišė. (sveikink greitai, kol neišėjo. Kirdeikiai); *dá·rgin*, *dá·rgin*, tai ‿pamati·si koks ‿ušaũks (lepink, tai pamatysi, koks užaugs. Linkmenys).

Lytys su priesaga *-in-* kirčiuojamos šaknyje; lytys su priesaga *-en-* kirčiuoja galūnę ir turi tvirtagalę priegaidę.

Antrinių *a*-kamienių veiksmažodžių sangrąžinės lytys turi galūnę *-ies*. Pvz., *graudenies* (graudenkis), *gabenies* (gabenkis), *šukúojies* (šukuokis): *šukuojies* graĩta. ir ‿làk (šukuokis greitai ir lėk. Linkmenys).

Kirčiuojama kaip ties. nuos. esam. l. sangrąžinės lytys.

Daugiskaitos I-sis asmuo

Daugiskaitos I-jo asm. lytys yra tokios pačios, kaip ir ties. nuos. esam. l. dgs. I-jo asm. lytys. Pvz., *dainúojam* (dainuokime), *nẽšam* (neškime), *tỹlim* (tylėkime), *bařstom* (barstykime).

Šalia šių dgs. I-jo asm. lyčių Švenčionių krašte yra ir lytys su galūne *-te*. Pvz., *eĩnamte* (eikime), *bėgamte* (bėkime), *važiúojamte* (važiuokime), *lìpamte* (lipkime). Šios lytys su galūniniu *te*, greičiausiai, yra analogiškos pagal baltarusių liep. nuos. dgs. I-jo asm. lytis (идёмте), arba pagal liep. nuos. dgs. II-jo asm. lytis (žr. žemiau).

Daugiskaitos II-sis asmuo

Daugiskaitos II-jo asm. lytys padaromos iš liep. nuos. esam. l. vns. II-jo asm. lyčių, pridėjus galūnę *-te*, *-e*. Pvz., *dãraite* (darykite), *klaũsaite* (klausykite), *bařstaite* (barstykite), *dainúojte* (dainuokite), *šokinėjte* (šokinėkite), *detė* (dėkite), *lintė* (lįskite), *ritė* (riskite), *būjtė* (būkite), *šúktelte* (šūktelkite): *klaũsaite*, kàs ti ‿bir bja (klausykite, kas ten birbia. Linkmenys); visì *dainuojte* (Linkmenys); *ritė*, *ritė* a·kmenus (Kaltanėnai); kur ‿gi lá·kat, *pabu·jtė* (kurgi lekiat, pabūkit. Ignalina); *sviectė* ju·s ‿i·tu. i ‿*aintė* kalkuozan (Adutiškis).

Sangrąžinių lyčių galūnė yra *-tės*. Pvz., *klaũsaitės* (klausykitės), *šlúojtės* (šluokitės), *praustẽs* (prauskitės), *šukúojtės* (šukuokitės).

Dviskiemenės dgs. II-jo asm. lytys yra kirčiuojamos tik galūnėje ir turi trumpinę priegaidę. Pvz., *liptė* (lipkite), *neštė* (neškite), *suktė* (sukite).

Triskiemenės ir daugiaskiemenės lytys yra kirčiuojamos atitinkamai pagal vns. II-jo asm. lytis: jeigu vns. II-sis asm. kirčiuojamas arba šaknyje, arba priesagoje, arba galūnėje, tai ir dgs. II-sis asm. turės kirtį arba šaknyje, arba priesagoje, arba galūnėje. Pvz., *mókaite* (mokykite), *gùlyte* (gulėkite), *rãšaite* (rašykite), *sėdyte* (sėdėkite), *padainúojte* (padainuokite), *važiúojte* (važiuokite), *bėginėjte* (bėginėkite), *tylytė* (tylėkite), *miegytė* (miegokite), *pakylytė* (pakylėkite), *panėšytė* (panėšėkite), *išravytė* (išravėkite).

Sangrąžinių lyčių kirčio vieta yra ta pati kaip ir nesangrąžinių. Pvz., *mókaitės* (mokykitės), *šukúojtės* (šukuokitės).

Čia aprašyta dvejopų liepiamosios nuosakos formų vartosena, daryba tokia, kokia yra rytų Lietuvos tarmėse: Saldutiškio, Linkmenų, Ignalinos, Adutiškio, Tverečiaus, Dūkšto ir kt. apylinkėse.

Liepiamosios nuosakos dvejopos lytys sutinkamos ne tik rytų Lietuvos tarmėse, bet ir pietų dalyje. Šiose pietų tarmėse liepiamosios nuosakos lyčių be priesagos *-k* daryba yra beveik tokia pati, tik kartais skiriasi viena kita smulkmena. Be to, pietų tarmės liep. nuos. esam. l. ir būsim. l. lytis dažnai vartoja paraleliai be prasminio skirtumo.

Liepiamosios nuosakos lytys be priesagos *-k* yra ir Gervėčių, Lazūnų, Apso (Baltarusijos TSR) ir kt. apylinkėse. Pvz., *pagiedzĩ·* kok͡ũ· grã· žu giẽsmi· (Gervėčių apyl.); *šluojtè*, meĩgos, pi͡ĩ͡ku· (Gervėčių apyl.); *palu·ktè*, grú·dza ir ‿grú·dza (Gervėčių apyl.); mómula, *nebėdavój* (Lazūnų apyl.); *la͡ĩ͡ndz* iš‿papečẽs (Lazūnų apyl.); *válgai* dúonu· ir‿duõ žmoněmu (Lazūnų apyl.).

Žemaičiuose, vakarų dzūkuose ir kitose tarmėse yra žinomas toks posakis: „kad yr—kertái, kad nėr—kentái". Šiuo atveju gali būti arba senojo optatyvo sustabarėjusios lytys, arba taip sudarytos dėl ritmo.

Apie šių lyčių senumą spręsti sunku. Prof. J. Endzelynas tvirtina, kad latvių k. imperatyvo vns. II-sis asm. yra identiškas su ties. nuos. esam. l. II-uoju asm., tas pats galįs būti ir lietuvių kalboje[4].

Galima manyti, kad lietuvių kalboje *o*-kamienių veiksmažodžių lytys be priesagos *-k* yra senesnės negu lytys su priesaga *-k*. Kitose ide kalbose randama senojo optatyvo pavyzdžių su *-ai-*, *-oi-*, pvz., graikų k. φέροι (tegu neša), (F)ἴδοι (tegu mato; *-oi* reiškia geidžiamąją nuosaką), gotų k. *bairais*, *-ai* (nešk, teneša), *nimais*, *-ai* (imk, teima), *haitais*, *-ai* (vadink, tevadina).

(*i*)*a*-kamienių veiksmažodžių lytys galėtų būti identiškos su ties. nuos. vns. II-jo asm. lytimis, tik su nutrupėjusiu galūnės *i* (*ku͡ĩ͡l*, *ve͡ĩ͡rĩ*, *mè͡ĩ*).

Mūsų senuosiuose raštuose (Daukšos Postilėje, Katekizme, Sirvydo „Punktuose sakymų") yra randamos liepiamosios nuosakos lytys be priesagos *-k*. Šios lytys yra užrašytos ir su *-i*, ir be *-i*. Pvz., Daukšos Postilėje yra *Dûdi* Diewe (duoki), *dûd* Diewe, *atleid* (atleiski). Taip pat yra ir graikų k. lyčių su *-i*: κλύθι <* *kludhi*, δώθι (duodi), bet graikų kalbos imperatyvo galūnė iš tikrųjų yra indoeuropietiška *-dhi*.

Rytų Lietuvos tarmėse (*-i*)*a*-kamienių veiksmažodžių liepiamosios nuosakos lytys seniau turėjo būti su galūniniu *i*; *i* turėjo nukristi neseniai, nes galūnės priebalsiai yra minkšti (*vè͡ĩ*, *nè͡ĩ͡š*, *ke͡ĩ͡l*). Kitų žodžių dėl artikuliacijos yra nukritęs net ir priebalsis (*dúo͡ĩ* (t) || *dúo*, *šlúoj* || *šlúo*, *dainúoj* || *dainúo*, *kapój* || *kapà*).

i-kamienių veiksmažodžių lyčių kilmė taip pat neaiški—fonetiškų atitikmenų ide kalbose nerasta. Lotynų kalboje imperatyvas yra grynas kamienas (*audī*, *laudā*, *dēlē*), bet čia yra tik morfologinis panašumas. Lietuvių kalbos lytys *tylý*, *mylý*, *ravý*..., greičiausiai, yra apibendrintos pagal kitus kamienus.

[4] J. Endzelīns, Baltu valodu skaņas un formas, 213, Rīgā, 1948.

ДВОЯКИЕ ФОРМЫ ПОВЕЛИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ И УПОТРЕБЛЕНИЕ ИХ В ДИАЛЕКТАХ ВОСТОЧНОЙ ЧАСТИ ЛИТОВСКОЙ ССР

Я. И. КАРДЕЛИТЕ

Резюме

В статье анализируется употребление двояких форм повелительного наклонения. Формы без суффикса *-k* в некоторых районах Восточной Литвы употребляются тогда, когда говорящий хочет, чтобы повеление было исполнено сейчас же, а формы с суффиксом *-k* — чтобы повеление было исполнено в будущем, некоторое время спустя. Рассмотрено только образование форм без суффикса *-k* и ударение в них, то есть таких форм, которые не употребляются в литературном языке, а также и в других диалектах.

Формы, образованные от глагольных основ на *o-*, формально тождественны формам II л. ед. ч. изъявит. накл. Формы без суффикса *-k* исторически более древние, чем формы с суффиксом *-k*. На это указывают и другие индоевропейские языки.

Формы, образованные от глагольных основ на *i-* (и краткое), имеют окончание *y* (и долгое). Происхождение их пока не выяснено.

Формы, образованные от глагольных основ на *(i)a*, тождественны формам II л. ед. ч. изъявит накл., только без конечного *i* (и краткое).

I л. мн. ч. совпадает с I-ым л. мн. ч. изъявит. накл. II л. мн. ч. образуется от повелительного наклонения без суффикса *-k* при помощи окончаний *-te*, *-e*.